

PEŞƏ TƏLİMİNDƏ İŞ ZAMANI ÖYRƏNMƏ VƏ İSTEHSALAT TƏCRÜBƏSİ

Herman Sonneveld,

*“Azərbaycanda Peşə Təhsili və Təliminin İnkişafına
Avropa İttifaqının dəstəyi” texniki-yardım layihəsinin rəhbəri*

E-mail: herman.sonneveld@niras.com

Açar sözlər: iş zamanında öyrənmə, istehsalat təcrübəsi, işəgötürənlər, sərmayə, ilkin təlim xərcləri, təhsilalan, iş dünyası.

Ключевые слова: обучение в процессе работы, опыт производства, работодатели, инвестиции, начальные затраты на обучение, обучающийся, мир бизнес.

Key words: work based learning, production experience, employers, investment, initial training costs, educators, business.

İş zamanı öyrənmə modelləri Azərbaycan Hökuməti tərəfindən əmək bazarında tələb olunan ixtisaslı işçi qüvvəsi təminatının artırılmasına və iqtisadiyyatın inkişafına töhfə verəcək bir imkan kimi qiymətləndirilir. Azərbaycanda hazırlanmış yeni “Peşə təhsili haqqında” Qanunda iş zamanı öyrənməyə dair maddə də öz əksini tapmışdır.

İŞ ZAMANI ÖYRƏNMƏ (İZÖ)

Azərbaycanda və digər Cənubi Qafqaz ölkələrində İZÖ sovet vaxtından təyin edilmiş ənənəyə malikdir. Lakin “Turin Prosesi 2017-ci il” hesabatında da qeyd edildiyi kimi, bu ənənələr yalnız bir neçə növlə məhdudlaşdırılıb: ilk peşə-ixtisas təhsili (İPİT) pilləsi üzrə istehsalat təlimi və təcrübəsi, davamlı PTT (DPTT) səviyyəsi üzrə istehsalat təcrübəsi kursu. Planlı iqtisadiyyatın dağılmasından sonra həm PTT-nin təchizində, həm də İZÖ-də çox az səviyyədə inkişaf olmuşdur. Bu dövr ərzində hətta mövcud sistem daha da gerilədi və sosial tərəfdaşlar arasındakı əlaqələr demək olar ki, yox oldu. Nəticədə təhsil sistemi iş dünyası ilə effektiv əlaqələr olmadan əsasən, müstəqil

şəkildə fəaliyyət göstərməyə başladı.

Peşə Təhsili və Təliminin Keyfiyyətinin Təminatına dair Standartlar Çərçivəsində (EQAVET) Avropa Komissiyası İZÖ-ni “peşə təliminin fundamental aspekti” kimi müəyyənləşdirir və təhsilalanların iş həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb edən bilik, bacarıq və səriştələr əldə etməsinə kömək etmək üçün İZÖ-nin birbaşa olaraq PTT missiyası ilə əlaqəli olduğunu vurğulayır.

İş zamanı öyrənmə təcrübəsinin tətbiqi və daha da genişləndirilməsi istiqamətində beynəlxalq tendensiyanı göstərən xeyli sayda dəlillər mövcuddur. İş yerində öyrənmə işəgötürənlərə və potensial işçilərə bir-birini tanımaq (uyğunlaşmaq) imkanı verməklə, ixtisaslaşmış işçilərin işə qəbulunu sadələşdirir. Eyni zamanda, təhsilalanlar-təcrübəçilər təlim şirkətinin məhsuldarlığına töhfə verir. Buna baxmayaraq, keyfiyyətli istehsalat təcrübələri işəgötürənlər PTT müəssisələri tərəfindən hərtərəfli idarəetmə və planlaşdırmanı, Qərbi Avropa ölkələrindəki təcrübənin göstərdiyi kimi, həmkarlar ittifaqları, ticarət palataları, sənaye və ya kiçik biznes assosiasiyalarının əməkdaşlığını tələb edir.

İSTEHSALAT TƏCRÜBƏSİ

Avropa İttifaqının Peşə Təhsili və Təliminin Keyfiyyətinin Təminatına dair Standartlar Çərçivəsində (EQAVET) istehsalat təcrübəsini istehsalat təlimlərindən fərqli olaraq iş yerində, təhsil müəssisəsində və ya təlim mərkəzində sistemli, uzunmüddətli təlimin növbələnən dövrləri kimi müəyyənləşdirir. Təhsilalan və işəgötürən arasındakı münasibətlər müqavilə (üçtərəfli müqavilə) əsasında tənzimlənir və təhsilalan mükafat (əməkhaqqı və ya müavinət) alır. İşəgötürən təcrübə keçənin spesifik peşə ilə nəticələnmək təlimlə təmin edilməsinə görə cavabdehlik daşıyır. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) istehsalat təcrübəsini əsasən, müəssisə daxilində və ya müstəqil mütəxəssisin yanında qazınan təsdiq edilmiş peşə üçün uzunmüddətli sistemli təlim, istehsalat təcrübəsinə dair yazılı müqavilə ilə tənzimlənən və təyin edilmiş standartlara uyğun müəyyənləşdirilən təhsilalan üçün yazılı müqavilənin imzalanma zərurəti kimi vurğulayır. Nəticədə, işəgötürən təcrübəçinin xüsusi peşə ilə nəticələnmə təlimlə təmin edilməsinə görə cavabdehlik daşıyır.

İstehsalat təcrübəsinin əhəmiyyəti Azərbaycan Respublikasında PTT-nin İnkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsində təsdiq edilir və burada bildirilir ki, istehsalat təcrübəsi aşağı və orta bacarıqlı məzunların təhsildən məşgulluğa asan keçidi üçün özünü uğurlu alət kimi sübut edib və sənaye ilə əməkdaşlığın bu forması real iqtisadi təsir üçün böyük imkan yaradır.

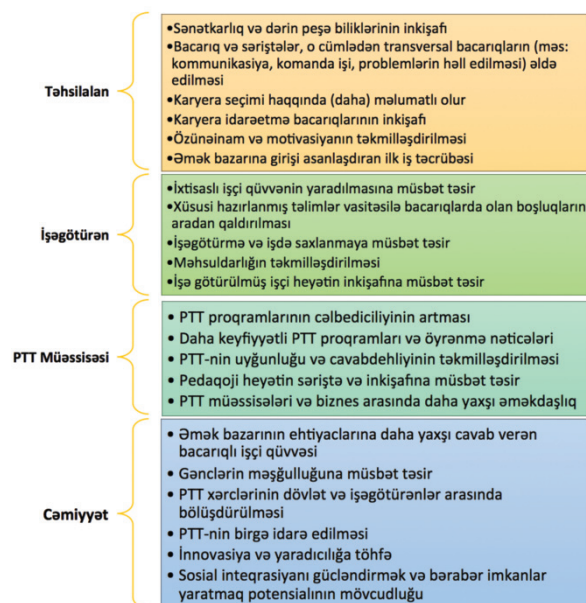
İZÖ VƏ İSTEHSALAT TƏCRÜBƏSİ PROQRAMLARININ FAYDALARI

Keçmişdə iqtisadçılar belə hesab edirdi ki, şirkətlər təlimə sərmayə qoymaq istəmir, çünki işçi qazandığı bacarıqları digər rəqib şirkətdə istifadə edə bilərdi. Tədqiqatçıların fikrincə, hələ də əksər firmalar İZÖ və istehsalat təcrübəsi təlimlərinə qoyulan sərmayələrdən faydalanır.

İşəgötürənlər tərəfindən təşkil olunan İZÖ sxemlərinin faydaları genişdir və çox vaxt məlum olmur. Şirkətin maliyyə gəlirləri müxtəlif olur. Ümumiyyətlə, keyfiyyətli istehsalat təcrübəsinin erkən mərhələlərində müəssisələrin mənfəəti olmur. Çünki təlimin ilkin xərcləri (məsələn, əməkhaqqı/müavinət) təhsilalanların malların və xidmətlərin istehsalına ilkin töhfəsini ötürür. 1-ci qrafikdə göstərilən istehsalat təcrübəsi proqramının icrası zamanı və bu proqramın bitməsindən sonra aparılan xərc-mənfəət təhlilindən də görünür ki, təhsilalanlar getdikcə daha məhsuldar

olduqca xərclər və faydalar bərabərləşməyə başlayır, işəgötürənlər isə təlimə qoyduqları ilkin sərmayənin xeyrini götürürlər. Bu səbəbdən də təhsilalanın istehsalat təcrübəsi dövründə şirkətin məhsuldarlığına verdiyi töhfə həmin dövr ərzində şirkətin ona çəkdiyi əməkhaqqı xərclərini artıq aşır. İstehsalat təcrübəsi dövründən sonra təhsilalanın təşkilat üçün dəyəri təşkilatın iş mədəniyyəti və prosedurları ilə tanış olacaq təcrübəli və yeni işə götürülmüş işçinin dəyərindən yüksək olur (1-ci qrafikin sağ sütununa baxın). Xərclərin hesablanması ilə əlaqədar olaraq, bəzi şirkətlər qoyduqları sərmayənin xeyrini istehsalat təcrübəsi dövründə, digər şirkətlər isə öz sərmayələrini yalnız kadr dövriyyəsi, işəgötürmə və ilkin təlim xərclərinin azaldılmasından sonra götürürlər.

Qrafik 1. İstehsalat təcrübəsinə qoyulan sərmayələrin tədricən verdiyi faydalar

Mənbə: Lerman, R., 2014b, Firmalar keyfiyyətli istehsalat təcrübəsinə qoyulan sərmayələrdən faydalanır. (Vaşinqton DC, Amerika Universiteti və Bon şəhəri, İZA Dünya Əmək və Şəhərsalma İnstitutu).

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, işəgötürənlərin əksəriyyəti İZÖ və istehsalat təcrübəsi proqramlarının layihələndirilməsində aparıcı rol oynayır və bu da öyrənmə nəticələrinin və PTT şagirdlərinin əmək qabiliyyətinin keyfiyyətinin yüksək olmasını təmin edir. İşəgötürənlər yalnız kifayət qədər mənfəət əldə etdiyi təqdirdə PTT-də iştirak edir. Bu səbəbdən PTT xərc kimi deyil, məhz sərmayə kimi görünür. Ona görə də işə götürənin nöqtəyindən baxmaqla, İZÖ və istehsalat təcrübəsi

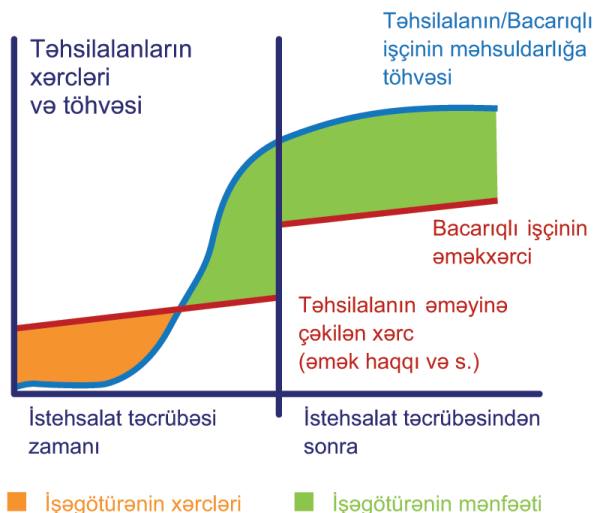
proqramlarının şirkətlərə gətirdiyi faydalar müxtəlif üsullarla qiymətləndirilə bilər. Bu səbəbdən də belə faydalar həmişə maddi olmur və ya asan qiymətləndirilmir.

Faydaları yaradan mənbələr:

- PTT təcrübəçilərinin məhsuldar fəaliyyətinin yaratdığı gəlirlər: müəssisə daxilində təlim keçən işçilərin məhsuldarlığı kənardan götürülən işçilərin məhsuldarlığından yüksək olur;
- müəssisə daxilində təlim keçən təhsilalanların ən yaxşılarının saxlanması və beləliklə, bacarıqlı işçilərin kənardan götürülməməsi sayəsində xərclərə qənaət edilməsi;
- müəssisə daxilində təlim keçən işçilər və şirkətin iş metodları arasında daha yaxşı təşkilati uyğunluq;
- şirkət daxilində və şirkətdən kənardan təlim keçən işçilərin məhsuldarlığı arasında fərqlər;
- digər faydalar (məsələn, təlim şirkətinin artmış imici);
- bəzi ölkələrdə istehsalat təcrübələrinin ilkin xərclərinin kənardan maliyyələşdirilməsi (məsələn, müxtəlif maliyyə stimulları).

Avropa Komissiyası Avropada iş zamanı öyrənmə adlı araşdırma hesabatında təhsilalandan və təhsilalana təcrübə keçən və ya PTT müəssisəsi ilə əməkdaşlıq edən şirkətdən başlayaraq, PTT müəssisələri və cəmiyyətin daha geniş səviyyəsinə cəlb olunmuş bütün tərəflər üçün aşağıdakı faydaları müəyyənləşdirib. Aşağıdakı 2-ci qrafikə baxın:

Qrafik 2. İş yerində öyrənmənin faydaları

İZÖ sxemlərinin tətbiqi üzrə bəzi meyarlar
İşəgötürənlər tərəfindən təşkil olunan İZÖ proq-

ramlarının etibarlı şəkildə yerinə yetirilməsi üçün aşağıdakı dörd meyarla əməl edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bütün bu meyarlar Azərbaycan Respublikasında PTT-nin inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsinin hədəflərinə tam uyğundur:

- işəgötürən, təhsilalan və PTT müəssisəsi arasında yazılı müqavilə (üçtərəfli);
- işəgötürən və PTT müəssisəsi tərəfindən müəyyənləşdirilən öyrənmə nəticələri;
- iş yeri komponenti: istehsalat təcrübəsinin müddətinin ən azı yarısı iş yerində həyata keçirilməlidir (kəmiyyət hədəfi);
- peşəyönümü xidmətləri.

5.1. Yazılı müqavilə

Məsləhət görülür ki, istehsalat təcrübəsinə başlamazdan əvvəl işəgötürən, təhsilalan və peşə təhsili müəssisəsi arasında təlim və işlə əlaqədar hər bir tərəfin hüquq və öhdəliklərini müəyyənləşdirən yazılı müqavilə imzalsın. Bir sıra hərtərəfli öyrənmə nəticələri təhsilalanların fərdi inkişafını və ömürboyu karyera imkanlarını dəstəkləyən, habelə onların dəyişən karyera nümunələrinə uyğunlaşmasına kömək edən işlə əlaqəli spesifik bacarıqlar və əsas səriştələr arasında tarazılıq yaradan işəgötürənlər və peşə təhsili müəssisələri tərəfindən müəyyənləşdirilməlidir.

5.2. Öyrənmə nəticələri

Öyrənmə nəticələri hər bir təlim proqramı üçün hərtərəfli qaydada işəgötürən və PTT müəssisəsi tərəfindən birgə müəyyənləşdirilməlidir. Avropa Komissiyası PTT təhsilalanlarının həm fərdi inkişafını, həm də ömürboyu karyera imkanlarını dəstəkləyən işlə əlaqəli spesifik bacarıqlar və əsas səriştələr arasında tarazılıq yaratmağı tövsiyə edir. Bir sıra əsas səriştələr və bacarıqlarla təmin olunan PTT dinamik əmək bazarlarına və dəyişən karyera nümunələrinə uyğunlaşa biləcək. Bu kontekstdə Dünya İqtisadi Forumu (DİF) tərəfindən aparılan sorğu diqqətəlayiqdir: sorğuda ibtidai məktəb şagirdlərinin hələ mövcud olmayan peşələrdə işləyəcəyi proqnozlaşdırılır.

5.3. İş yeri komponenti

Keyfiyyətli və effektiv istehsalat təcrübəsi üzrə Avropa Çərçivəsində təcrübəyönümlü öyrənmənin əhəmiyyətini və bu səbəbdən də istehsalat təcrübəsinin müddətinin ən azı yarısının (kəmiyyət hədəfi) iş yerində həyata keçirilmə zərurətini vurğulayır.

5.4. Peşəyönümü xidmətləri

Azərbaycan Respublikasında PTT-nin inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsinə uyğun olaraq, peşəyönümü Hökumətin ömrüboyu öyrənmə strategiyasının bir hissəsidir. Avropa normativ bazasında erkən mərhələdə, yəni təhsildən məşğulluğa uğurlu keçidləri təmin etmək və təhsili yarımçıq qoyma hallarını azaltmaq üçün öncə istehsalat təcrübəsi zamanı təmin edilən peşəyönümü xidmətlərinin, təlim və təhsilə dəstəyin gücləndirilməsi nəzərdə tutulur. İkincisi, bir sıra istehsalat təcrübəsi və peşə seçimləri maarifləndirmə tədbirləri vasitəsi ilə həyata keçirilməlidir. Bu, Azərbaycan-Aİ Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişinin (TƏS) şərtlərinə tam uyğundur. Sözügedən Sazişin 62-ci maddəsində (sosial əməkdaşlıq) qeyd olunur ki, bu əməkdaşlıq da xüsusilə, iştapma və məsləhət xidmətlərinin modernləşdirilməsinə texniki yardımını ehtiva etməlidir.

Yekun qeydlər

Bu, İZÖ və istehsalat təcrübəsi modellərində qısa bir giriş idi. Hazırda Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi Avropa İttifaqı tərəfindən maliyyələşdirilən “Azərbaycanda PTT-nin İnkişafına Avropa İttifaqının Dəstəyi” texniki-yardım Layihəsi ilə birgə İZÖ modellərinin yaxşı fəaliyyət göstərdiyi ölkələrdən öyrəndikləri təcrübələr əsasında Azərbaycan İZÖ-nin tətbiqi istiqamətində uyğun variantların hazırlanması üzərində işləməkdədirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Avropa Təlim Fondunun İş zamanı öyrənmə üzrə hesabatı – siyasi xadimlər və sosial tərəfdaşlar üçün təlimat bir neçə həftə ərzində çap olunacaqdır. Avropa Təlim Fondunun İş zamanı öyrənmə üzrə hesabatı – faydalar və maneələr, 2013.
2. Bax: <http://www.eqavet.eu/qc/gns/glossary/a/-apprenticeship.aspx>
3. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının hesabatı: “Keyfiyyətli istehsalat təcrübəsi üçün alətlər dəsti 1-ci nəşr: siyasi xadimlər üçün soruq kitabçası”,

oktyabr, 2017-ci il.

4. Cedefop nəşrləri: “Avropada təhsil və təlim siyasətinin terminologiyası”. 2014, <http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/4117>.
5. Robert Lerman, Amerika Universiteti və Şəhərsalma İnstitutu, Almaniya Əmək Tədqiqatları İnstitutu, Hesabat: “Firmalar istehsalat təcrübəsinə qoyulan sərmayələrdən fayda götürür?”.
6. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD), Peşə təhsili və təliminin xərcləri və faydaları, 2008-ci il, səh. 11.
7. ATF-nun hesabatı – İş zamanı öyrənmə: faydalar və maneələr, ATF üzrə tərəfdaş ölkələrdə siyasi xadimlər və sosial tərəfdaşlar üçün ədəbiyyatın nəzərdən keçirilməsi. İyul, 2012-ci il.

H.Sonneweld

Learning and production experience during workplace and professional training

Summary

In the article, we would like to give a brief overview of the work-based learning and production experience of the PTT as part of the EU-funded “Support to Vocational Education and Training (PTT) Development” Project in Azerbaijan.

Г.Сонневелд

Производственный опыт и профессиональное обучение в процессе профессиональной деятельности

Резюме

В этой статье мы хотели бы дать краткий обзор опыта обучения и производства на основе работы PTT в рамках финансируемого ЕС проекта, “Поддержка профессионального образования и обучения (PTT) в Азербайджане”.